

ملیحه صفار خوزانی

دانشجوی ارشد طراحی پارچه و لباس

آدرس: تهران، دانشگاه علم و فرهنگ

تلفن: ۰۳۱۳۳۵۱۶۶۲۶ - ۰۹۱۳۸۹۵۱۷۷۳

Malihesaffar.art@gmail.com saffarm007@gmail.com

مربوط به واحد درسی ماشین آلات نساجی. استاد راهنما: دکتر اکرم ابراهیم بیگی چیمه

نشریه ی هنر های زیبا_ هنر های تجسمی دانشگاه تهران

Jfava.ut.ac.ir

عنوان: بررسی دستگاه سنتی پارچه بافی کرچال و سیر تحول آن

چکیده

یکی از دستگاههای سنتی بافت پارچه، کرچال است که بیشتر در شمال ایران از آن استفاده می کنند. بافندگان این دستگاه را با ساده ترین ابزارها می سازند و زیباترین پارچه ها همچون: (گلیمچه، گلیج، جاجیم، ساچیم، ساچین، حمام سری، چنته، چادر شب، شمد، سفره، شالیک، شله، حوله، چوقا، سوف) را تولید می کنند و سعی دارند که از این هنر بومی حفاظت کنند. در پژوهش های مشابه بیشتر ویژگی های ظاهری و کاربردی پارچه های مذکور مورد بررسی قرار گرفته؛ ولی در این پژوهش تنها دستگاه پاچال و کرچال و تمامی اجزا و مراحل کار با آن مورد توجه قرار گرفته شده است. محور اصلی این پژوهش، بررسی دستگاه پارچه بافی کرچال در زمانهای گذشته و امروزی و معرفی اجزای آن است. تفاوت میان کاربرد این دستگاهها در زمان های گذشته و حال در زمینه پیشرفت صنایع دستی بسیار موثر بوده است؛ زیرا باعث احیای هنر بافت پارچه های سنتی در بین علاقه مندان شده است. نوع پژوهش توصیفی- تحلیلی- تطبیقی است. گردآوری اطلاعات از طریق عکاسی، مطالعات کتابخانه ای و بخش اعظمی از این پژوهش به صورت میدانی و از طریق مراجعه حضوری به نواحی کوهستانی (بند پی بابل) و مصاحبه با هنرمندان بافنده با دستگاه کرچال انجام گرفته است.

واژه کلیدی

دستگاه، پارچه بافی، سنتی، کرچال

یکی از قدیمی ترین رشته های فعالیت هنری بشر را صنایع دستی، از جمله هنر بافندگی پارچه تشکیل میدهد.

نساجی به شیوه سنتی از قدیم الایام در میان عشایر، روستاییان، جلگه نشینان و کوهستان نشینان شمال ایران تامین کننده ی بسیاری از احتیاجات بشر بوده. نساجی سنتی با دستگاه کرچال، از جمله صناعی است که از قدمت طولانی و پیشینه ای کهن برخوردار است و از زمان تاریخ مدون ایران و حتی روزگارانیشتر، میتوان به سوابق روشن و درخشانی از آن اشاره کرد.

در بسیاری از پژوهش های گذشته در مورد پارچه های سنتی همچون: گلیمچه، گلیج، جاجیم، ساچیم، ساچین، حمام سری، چننه، چادر شب، شمد، سفره، شالیک، شله، حوله، چوقا، سوف) گزارش های زیادی نوشته شده و طریقه بافت و کاربرد آن ها مورد بررسی قرار گرفته؛ در صورتی که تمام این پارچه ها با یک نوع دستگاه پارچه بافی سنتی بافته شده است که کمتر به آن پرداخته شده است. در این پژوهش کنونی سعی شده این کم توجهی به اصل دستگاه سنتی کرچال مورد بررسی قرار بگیرد تا بافندگان و نساجان و علاقه مندان به این رشته بتوانند با این دستگاه آشنایی بیشتری پیدا کنند و از آن بیشتر استفاده کنند.

ماشین بافندگی سنتی کرچال، در گذشته ساختار تمام چوبی داشته و در جایی نصب میشد که محل نشستن و زیر پای بافنده آن در داخل یک گودال یا چاله قرار میگرفت ولی در نوع امروزی آن بر روی سطح هموار زمین نصب شده و محل نشستن بافنده آن بالاتر از سطح زمین قرار میگردد. ساختار این ماشین بافندگی از گذشته تا به امروز حالت ابتدایی خود را حفظ کرده با این تفاوت که ابعاد آن بزرگتر شده و برخی از قطعات آن ساختار فلزی پیدا کرده و دیگر آن ساختار تمام چوبی را ندارد. (غلامرضا پور: ۱۳۹۶، ۷۳)

با توجه به آنچه اشاره شد میتوان نتیجه گرفت، استفاده زنان روستایی از دستگاه پارچه بافی سنتی کرچال، باعث انتقال این هنر به جوانان امروز شده تا بتوانند آن را با علم روز تطبیق داده و با ارتقا این دستگاه به صورت شبه صنعتی، به احیای آن پردازند. نوع کارکرد در این دستگاه به صورت سنتی و امروزی شبیه به یکدیگر است ولی ابعاد و اندازه شانها تغییر یافته تا محدودیت های موجود در رابطه با عرض پارچه های سنتی بر طرف گردیده.

اهداف این پژوهش، شناسایی تمامی اجزای دستگاه کرچال و معرفی انواع پارچه های بافته شده با دستگاه مذکور و بررسی علل های تغییر دستگاه سنتی کرچال و تبدیل آن به دستگاه امروزی میباشد.

روش تحقیق

روش انجام تحقیق توصیفی- تحلیلی- تطبیقی بوده و گردآوری اطلاعات از طریق عکاسی، مطالعات کتابخانه ای و بخش اعظمی از این پژوهش به صورت میدانی و از طریق مراجعه حضوری به نواحی کوهستانی (بند پی بابل) و مصاحبه با هنرمندان بافنده انجام گرفته است.

معنی کرچال

«کرچال» ابزار دستبافته های مازندرانی است که در گذشته و حتی امروز بانوان علاقه مند از طریق آن آثار ارزشمندی را می بافتند(خبرگزاری فارس، ۱۳۹۴)

واژه کرچال از دو قسمت (کر-چال) تشکیل شده است که قبلن به آن (کار چاله) یا (پاچال) نیز میگفتند. (کار) به معنی کار بافی است.

به صورت عام به هرگونه دستگاه داری «کار» می گویند و به عمل بافتن روی آن «کاربافی» میگویند. این دارها روی چاله‌ای به عمق ۷۰ سانتیمتر بر پا می‌شود و اغلب در صفا، ایوان و یا اتاق نشیمن مستقر می‌شدند. بافنده این هنر دستی، برای بافت، پشت چاله می نشیند و با ابزار داخل آن کار می‌کند، به همین دلیل به آن «کارچاله» نیز می‌گویند (یوسف نژاد: ۱۳۹۶).
(تصویر ۱)

تصویر ۱- دارهای ساده دووردی ساخته شده از چوب و نی، روی چاله‌ای به عمق ۷۰ سانتیمتر، پاچال (یوسف نژاد، ۱۳۹۶).

منظور از (پاچال) چاله ایست که بافندگان گذشته پاها را در آن می‌گذاشتند تا راحت تر پدالها را فشار دهند و بافت پارچه را انجام دهند. چنانچه در گذر زمان این چاله‌ها از بین رفته‌اند و نیمکت‌ها جای آن را گرفته‌اند، اما همچنان این نام بر این دستگاه بافت پارچه ماندگار شده است. (تصویر ۲)

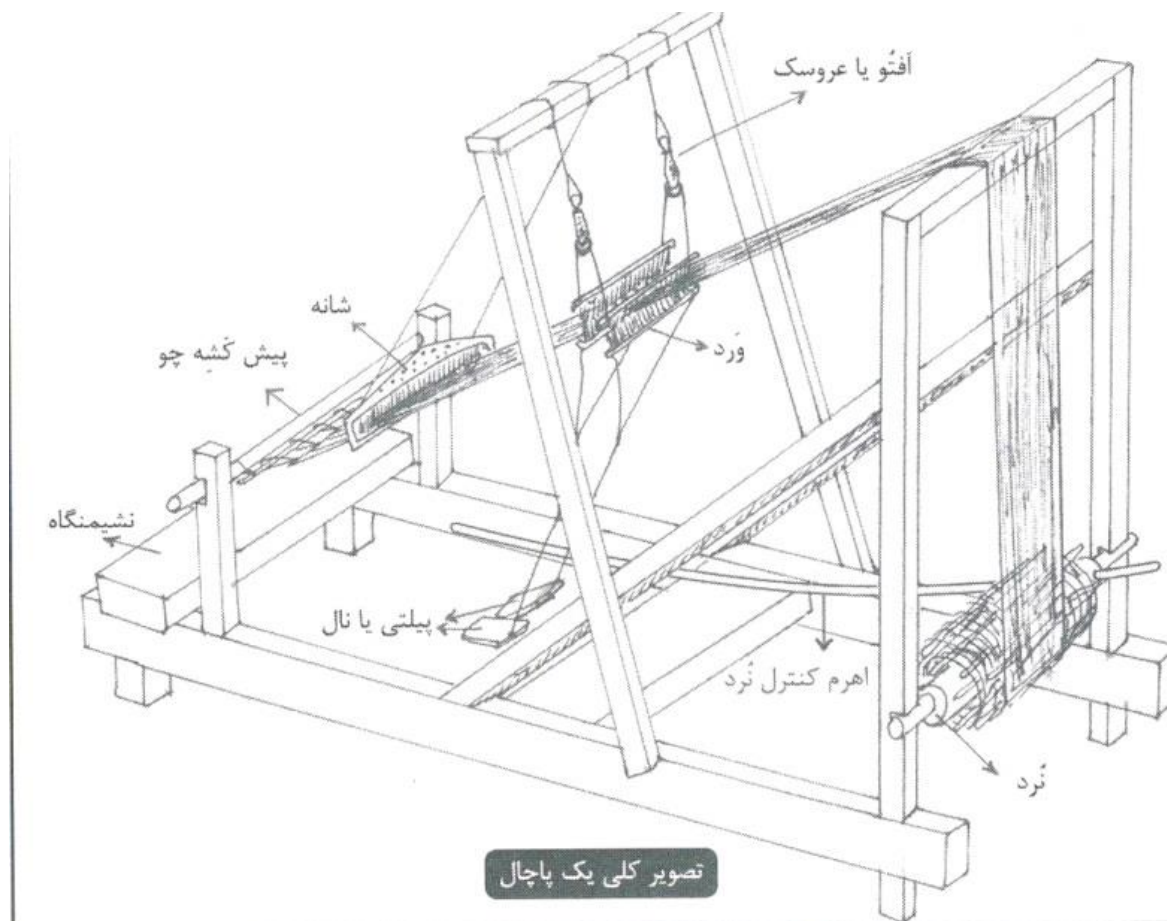
تصویر ۲- چاله کار بافی، دستگاه پارچه بافی سنتی پاچال (یوسف نژاد، ۱۳۹۶).

کرچال نیز نام یکی از غارهای کوه سرخل (رشته کوههای البرز) است که قدمت آن به دوران ساسانیان برمیگردد. در خصوص نامگذاری این مکان باید گفت که با توجه به نوشته ای که گروه کوهنوردی دماوند در سال ۱۳۴۰ در داخل به جای گذاشتند این طور برداشت میشود که غار کیجا کرچال حدود ۶۰ یا ۷۰ سال قبل به این نام خوانده شده است.

(کیجا کرچال) به معنی دختر ریسنده و یا بافنده است که افسانه ای از نژاد پریان برای او گفته شده است.

معرفی اجزای دستگاه کرچال

دستگاه کرچال که امروزه هم برخی از عزیزان بافنده از آن استفاده میکنند، ساختار اولیه و سنتی خود را حفظ کرده با این تفاوت که برخی از قطعات دستگاه نظیر شانه و وردها ساختار فلزی پیدا کرده اند و به دستگاههای صنعتی شباهت نزدیک تری پیدا کرده اند. نام قطعات این دستگاهها نسبت به گویش محلی بافنده گان، نام های محلی متفاوتی دارند که سعی شده تمام این نام ها جمع آوری شود (تصویر ۳).

تصویر ۳- تصویر کلی دستگاه پارچه بافی سنتی کرچال یا پاچال. (کلانتر، ۱۳۸۸، ۴۴۹)

اجزای کامل این دستگاه :

تلفظ نام این اجزا به گویش اهالی بندپی می باشد؛ که آقای روح ... مهدی زاده (مدیر فنی کارگاه کرچال) در سایت بند پی برای راحتی فارسی زبانان تلفظ لاتین آن را ذکر کرده اند.

تلفظ صحیح محلی و لاتین به همراه توضیحات ، وظیفه و مکان آن در دستگاه به صورت جدول تنظیم شده است تا مطالب گویا تر بیان شود.

جدول شماره ۱_ معرفی اجزای دستگاه پارچه بافی سنتی کرچال(مهدی زاده، ۱۳۹۱)

شماره	نام محلی	توضیح	وظیفه	مکان
۱	سلام علیک selam aleik افتو/ عروسک / عاروس âros	یک قرقره چوبی که عمودی از بالای دستگاه آویزان است	کنترل وزن و حرکت ورد ها، ورد ها را به حرکت در می آورد تا دهنه کار باز شود	بالای دستگاه ، متصل به تیرک وسط، دو طناب نگهدارنده ورد ها از میان آن عبور میکند
۲	پیش نورد / نرد pish noerd	چوب نازک که یک طرف آن سوراخی دارد که اهرم کنترل در آن قرار میگیرد	نخ چله کشی را دور خود نگه میدارد و با اهرم کنترل نورد کشش نخ های تار را تنظیم میکند	در پایین و انتهای دستگاه ، متصل به تیرک عمود و بلند دستگاه
۳	هواتا heva ta	نخی که نگه دارنده وردها و سلام علیک است	نخی که به سلام علیک وصل است	نخ متصل به بالای تیرک وسط
۴	خرسرو چو khar sare choo / خر پشت چو	چوب بین نخ ها تا ورد	نگه دارنده ورد	بالای ورد
۵	هوا چو /هاز ناک چو hazanak choo	نخی که هواتا و سلام علیک به آن متصل است	نگه دارنده وردها	بالای هواتا
۶	دسته کش چو dase kashe choo / شاخ گوزن	بافنده بعد از بافتن چند رج با آن پارچه را به سمت خود میکشد	تنظیم کشش نخ و پارچه	در کنار نشیمنگاه
۷	پیش کسه چو	میله ای شبیه نرد که سوراخی برای کنترل کشش به وسیله اهرم کنترل دارد	جمع کردن پارچه بافته شده به دور خود و جلو گیری از شل شدن تارها	جلو بافنده
۸	پاکتیل / پاکتری / پلیتی pelaiti /تال / پدال	هر پدال به یک ورد متصل است، با فشار پا بر هر کدام از آن، ورد مربوط پایین آمده	انتقال وردها به بالا و پایین ، باز کردن دهانه کار	پایین دستگاه ، زیر پای بافنده
۹	پلیتی چو	چوبی که پدال را به آن وصل میکنند	نگه دارنده پدال	در زیر ورد ها قرار دارد
۱۰	متی mati / متید / ارج	گیره ای چوبی که مانند X در بخش وسط به هم متصل است و تارها را بهتر نگه میدارد	کنترل عرض پارچه محافظت از شانه	روی پارچه قرار میگیرد به طوری که دو سر فلزی آن در کنارهای پارچه فرو میروند
۱۱	مکو makoo	مکانی که ماسوره را در خود جای میدهد	در عرض دستگاه حرکت کرده و پود را در میان تارها قرار میدهد	بافنده آن را به دست میگیرد.
۱۲	ماسره maasre / ماسوره	میله ای باریک و کوتاه که نخ پود را به دور آن میپیچند	قرقره ای محرک که به ماکو متصل میشود تا نخ پود به نخ های تار برخورد نکند	در وسط ماکو قرار دارد
۱۳	ورد vard	دو تکه چوب در بالا و پایین که بین این دو نخ های محکمی به صورت حلقه ای در هم قرار گرفته اند	با بالا و پایین رفتن دهنه ایجاد میشود و عبور نخ پود از لای نخ های تار انجام میگیرد	با اتصال دو طناب از بالا به افتو متصل است و در وسط دستگاه آویزان شده
۱۴	شونه shone شانه	شبیه شانه مو ، از جنس چوب ، فاصله ی بین دندانها بسیار کم است	محکم کردن پود در لای تار ؛ با کوبیدن مکرر شانه بر نخ های پود	به وسیله دو طناب به بالای دستگاه متصل میگردد

توضیحات بیشتر در مورد برخی از اجزای این دستگاه با تلفیق چند عکس در یک سطر بیان شده تا از عرصه انبوه تصاویر خودداری شود.

۱. وردها: وردها با پدال هایی همراه با حرکت پاها، بالا و پایین می روند، لذا دست ها آزاد هستند و میتوانند نخ پود را به راحتی عبور دهند. بنابراین سرعت تولید پارچه افزایش میابد و همچنین پارچه بلند تری بافته میشود؛ زیرا یک چله ی خیلی بلند روی غلتک تار پیچیده میشود (طالب پور: ۱۳۹۲، ۱۴).

در زیر پای بافنده پدال متصل به وردهای دستگاه قرار دارد که در ارتباط با طرح پارچهها، دو به دو (کمتر یا بیشتر یا به طور متناوب) بالا و پایین رفته و دو دسته تار را از هم باز می کند که به اصطلاح دهنه ایجاد می گردد و در این حال با عبور ماکو از وسط دهنه، پود گذاشته می شود. سپس با عوض کردن پاها، دو ورد دیگر را به حرکت در آورده و بافت را مانند آنچه گفته شد، ادامه می دهد. تعداد وردهای هر دستگاه بر حسب تولید و عرض آن متغیر است. دستگاههای بافندگی سنتی رایج عموماً ۲ وردی یا ۴ وردی است. (تصویر ۴)

تصویر ۴- نحوه عبور نخ های تار از وردها در دستگاه پارچه بافی کرجال سنتی (آ) (ب) (ج).

(آ) دو ورد روی شیارهای دستگاه تاوشان قرار دارد تا هر رشته نخ چله از حلقه ورد ها عبور کند (کلانتر، ۱۳۸۸، ۴۴۷).

(ب) طریقه ساخت یک ورد که با اتصال دو چوب توسط حلقه های نخ درست میشود (کلانتر، ۱۳۸۸، ۴۴۷).

(ج) به عبور نخ های چله از میان شانه و وردها در اصطلاح محلی تاوشان کردن میگویند (کلانتر، ۱۳۸۸، ۴۳۳).

در دستگاههای امروزی شانه ها و وردها فلزی شده اند و ابعاد بزرگتری پیدا کرده اند (تصویر ۴-آ).

وردها قسمت مهمی از دستگاه بافندگی را تشکیل می دهند و کارشان طبقه بندی کردن تارهاست و در ایجاد دهنه ی کار، نقش و طرح سهم عمده ای دارند. این وردها در دستگاههای سنتی کرجال با دو قطعه چوب و اتصال دو رشته نخ به صورت حلقوی ساخته میشود و با طنابی به سلام علیک یا افتو وصل میشود. امروزه این قسمت را میلیمیک ها تشکیل میدهد.

میلیمیکها که قسمت های فلزی باریک و میله ای شکل هستند و در وسط آنها سوراخی تعبیه شده و به تعداد لازم به صورت عمودی در داخل ورد قرار می گیرند. سوراخ میان میل میلکها جهت عبور نخ های تار به کار می رود و به نسبت طرح پارچه معمولاً از هر سوراخ یک نخ عبور نموده و یا از سوراخ های خاصی نخ عبور داده می شود. (تصویر ۵و۴)

تصویر ۵- نحوه عبور تارها از میلیمیک و قرار گیری شانه فلزی در دستگاه امروزی کرچال (آ) و مشابه آن در سنتی (ب). (نگارنده)

۲. ماکو: وسیله‌ای است که ماسوره در داخل آن قرار گرفته و در عرض دستگاه به صورت رفت و برگشت از میان تارها (که به صورت دو دسته از هم جدا شده‌اند) حرکت نموده و باعث قرار دادن پود به داخل تارها می‌شود. (تصویر ۵)

۳. ماسوره: قرقره‌ای کوچک است که نخ پود به دور آن پیچیده شده و جهت پودگذاری درون ماکو قرار می‌گیرد. در صورتیکه پود پارچه از چند رنگ تشکیل شده باشد، به موقع از ماسوره‌های رنگارنگ استفاده می‌کند. (تصویر ۵)

۴. شانه: هر دستگاه مجهز به شانه‌ایی است دندان‌دار که طول آن اندکی بیش از عرض پارچه و کارش کنترل و یکنواخت نمودن عرض پارچه و استحکام بخشیدن به درگیریهای تار و پود است. نمره‌های شانه بستگی به تراکم نخهای تار در پارچه داشته و معمولاً هر بافنده شانه‌های متعددی با نمرات مختلف در اختیار دارد. شانه‌ها، نئی و فلزی است. ولی امروزه از شانه‌های فلزی با استانداردهای مشخص استفاده می‌شود.

وسيله‌ی دندان‌داری است که معمولاً از چوب ساخته می‌شود و طولش اندکی بیش از عرض پارچه می‌باشد و نقش آن کنترل و یکنواخت نمودن عرض پارچه و استحکام بخشیدن به درگیریهای تار و پود است. توضیح اینکه شانه‌ی چوبی در گذشته‌های دور متداول بوده و اینکه هنوز در اغلب روستاهای ایران روی دستگاه‌های دستیابی از این نوع شانه استفاده می‌نمایند ولی امروزه از شانه‌های فلزی با استانداردهای مشخص استفاده می‌شود. (تصویر ۵)

۵. پاکتیل / پاکتری / پلیتی / نال / پدال / رکاب: تخته‌ای است که با زنجیر یا نخ به وردها متصل شده و با فشار پای بافنده وردها را بالا و پایین برده و دهنه‌ی کار را ایجاد می‌نماید. (تصویر ۶)

تصویر ۶- پدالها در دستگاه پارچه بافی کرچال سنتی (مهدی زاده، ۱۳۹۶)

۶. نورد / نرد: وسیله‌ای است استوانه‌ای شکل که در قسمت تحتانی دستگاه بافندگی قرار داشته و نخ چله کشی شده به دور آن پیچیده می‌شود. (تصویر ۷)

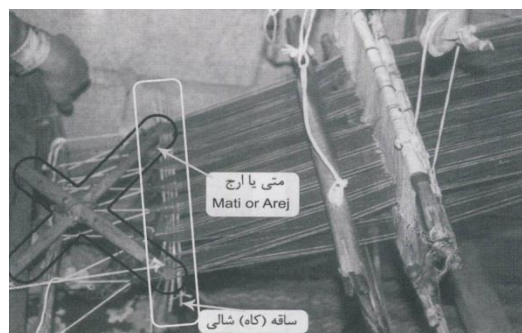

تصویر ۷- نورد یا نرد در دستگاه پارچه بافی کرچال سنتی (آ) و امروزی (ب) (نگارنده)

(آ) در دستگاه کرچال سنتی برای جمع کردن چله به دور نورد یا نرد از تعدادی چوب کوچک استفاده می‌شود تا نخ‌ها از دور آن سر نخورد.

(ب) در دستگاه کرچال امروزی چله پیچی با دستگاه صنعتی صورت می‌گیرد و نورد شبیه یک دوک بزرگ از جنس فلز و آهن است.

۹. متید: وسیله‌ای است چوبی و گیره مانند که طول آن معادل عرض پارچه بوده و دو سر آن سوزن تعبیه گردیده که به دو لبه‌ی پارچه فرو رفته و عرض آن را ثابت نگاه می‌دارد. (تصویر ۸)

تصویر ۸- متید در دستگاه سنتی کرچال (کلانتر: ۱۳۸۸، ۴۵۱)

دسه کش چو: این ابزار در دو بخش استفاده می‌شود. اول زمانی که بافنده پارچه را بعد از چند رج بافتن به سمت خود میکشد و پارچه را جمع می‌کند. دوم جهت حفظ و کنترل کشش سرنخ‌های تار، به طوری که در صورت شل بودن یا سفتی بیش از اندازه سر نخ‌ها، به کمک این ابزار کشش تنظیم می‌گردد. (غلامرضا پور: ۱۳۹۶، ۶۴)

این ابزار در نوع سنتی خود به نام شاخ گوزن هم نام برده می‌شده و در دستگاه امروزی کرچال از زنجیر و چرخ آهنی استفاده شده است. (تصویر ۹)

(ب)

(آ)

تصویر ۹- دسه کش چو برای کشیدن هنگ کار در دستگاه بافت پارچه کرچال

(آ) دسه کش چو چوبی در دستگاه پارچه بافی کرچال سنتی (بندی، ۱۹۶)

(ب) دسه کش چو با چرخ و زنجیر آهنی در دستگاه پارچه بافی کرچال امروزی (نگارنده)

بدنه دستگاه سنتی کرچال و روش بافت پارچه با آن

متداول ترین دستگاه بافت دستی پارچه، کرچال یا پاچال است. این دستگاه دارای دو ردیف نورد است و با پدال کار می کند. قسمت های مختلف دستگاه عبارتند از: تیر پاچال که دارای چهار ستون عمودی (لنگه پاچال) و دو چوب مورب عرضی یعنی چوب دست می باشد که برای استحکام تعبیر شده است روی دو ستون جلویی جولاهان نورد آخر یا پس نورد قرار گرفته که در آن میخ های کوچکی را به نام (غیبید) برای وصل کردن تارها فرو می کنند. این تارها را سپس بالا برده و از روی یک چوب (سردار) که به انتهای ستونهای جلویی ثابت شده رد می کنند. ترکه های عرضی (لاسه گزکن) که به سردار وصل شده باعث کشیدگی و جدا ماندن دو لایه تارها می گردد. این لایه ها سپس از میان سوراخ های دو ردیف نورد (ورد) رد شده و هر کدام به دو تیغه (ورد چوب) وصل می شود. نوردها به یک طناب (ماپاته) بسته شده و از سقف آویزان هستند. در ضمن هر کدام از نوردها به یک پدال (پاکتل ورد) وصل شده که بافنده روی نشینه پاچال می نشیند و به طور متداول آنها را پایین و بالا بردن به حرکت در می آورد. بعد از هر حرکت نوردها، بافنده ماکو را که قرقره (ماسوره) و نخ های پود (ویج) را به همراه دارد از بین دو لایه تارها رد می کند و سپس نخ های پود را با شانه ای که در لایه تارها قرار دارد به هم می فشارد. پارچه بافته شده روی استوانه ای به نام پیش نورد و جلو نورد پیچانده می شود که مانند استوانه جولاهان میخ دار است. بافنده می تواند بدون بلند شدن از جای خود استوانه جولاهان را به وسیله ترکه ای (نورد گردن) بچرخاند.

ویژگی های خاص نساجی سنتی که موجب می شود این بافته ها در زمره ی صنایع دستی قرارگیرند عبارت است از:

هر سه مرحله ی بافت با حرکات پا و یا دست بافنده انجام می گردد. پارچه شامل ایجاد دهنه کار، پود گذاری و نیز دفتین زدن می باشد.

با توجه به امکان کنترل حرکت وردها می توان تنوع بالایی از پودهای رنگی را ایجاد نمود. این ویژگی راه حضور خلاق و تاثیر گذار عامل انسانی در این صنعت دستی را باز می گذارد. و در نتیجه بافنده پارچه می تواند طرح های متعدد و متنوعی را ایجاد نماید (باوری، ۱۳۹۲، ۱۰۱).

سیر تحول کرچال

با توجه به شرایط اقلیمی و زیست محیطی شمال ایران، و وجود پوشش جنگلی در آن مناطق باعث شده تا برای ساخت بیشتر دستگاههای سنتی از چوب استفاده کرده تا به مواد اولیه دور از دسترس وابسته نباشند.

یکی از این دستگاههای سنتی پر کاربرد در آن مناطق، دستگاه پارچه بافی سنتی کرچال است که نمونه های اولیه ی آن با ساده ترین مصالح بومی و کمترین مواد چوبی ساخته شده است. به علت کوچک بودن ابعاد دستگاههای اولیه، تنها بافت انواع پارچه ها در عرض کمتر از ۴۰ سانت میسر بود که پس از گذشت زمان جزو عیوب این دستگاه به شمار می آمد. بافندگان تصمیم گرفتند به کمک درودگران این دستگاه را بزرگتر و قابل حمل بسازند.

نمونه سنتی این دستگاه، متصل به زمین و نمونه امروزی آن متحرک و قابل جابه جایی است. در حالت سنتی محل قرار گیری پاها درون گودالی مستطیل در زمین قرار داشته، به طوری که بافنده بر ضلع کوچک گودال نشسته و پاهایش را درون زمین میگذارد. وجود لازمه چاله یا گودال باعث میشد که این دستگاه ثابت و غیر قابل حرکت شود. چنانچه پس از تخریب خانه های قدیمی این چاله ها از بین رفت، بافندگان برای ادامه کار خود مجبور شدند که این دستگاه ها را تغییر داده و در عین حال عیوب آن را برطرف سازند. (تصویر ۱۰)

(ب)

(آ)

تصویر ۱۰- سیر تحول دستگاه پارچه بافی سنتی پاچال به کرچال

(آ) دستگاه پارچه بافی سنتی پاچال که محل قرار گیری پاها در گودال مستطیلی در زمین قرار دارد (کلانتر؛ ۱۳۸۸، ۴۳۴).

(ب) دستگاه یکپارچه کرچال که برای بافنده نشیمنگاهی روی سطح زمین تهیه شده و پدال ها روی زمین است. (بندپی، ۱۳۹۶).

تصمیم تغییر این دستگاه سنتی به شیوه امروزی به آنجایی رسید که با ایده از دستگاههای بافندگی صنعتی، برای تسلط بیشتر بافنده نشیمنگاهی شبیه نیمکت طراحی و ساخته شد تا او را از سطح زمین جدا کند و پدال های دستگاه روی زمین قرار گیرد. با اضافه کردن تیرک هایی به عنوان نگه دارنده، این دستگاه را با ابعادی بزرگتر طوری آماده کردند که به حالت صنعتی شبیه تر باشد. در این حالت سرعت عمل و میزان استحکام دستگاه افزایش یافته و دستگاه قابل حمل می گردد (تصویر ۱۱).

(ب)

(آ)

تصویر ۱۱- بافندگان در حال کار با دستگاه کر چال سنتی (آ) و امروزی (ب) (بند پی، ۱۳۹۶)

(آ) بافنده در حال بافتن چادر شب با دستگاه پارچه بافی کرچال سنتی.

(ب) بافنده در حال بافتن جاجیم ماشته بافی با دستگاه پارچه بافی نیمه صنعتی کرچال.

افزایش ابعادی دستگاه باعث شد تا پارچه هایی با عرض بیشتر بافته شود و از دیگر عیوب آن کاسته شود.

با افزایش محبوبیت این پارچه ها در بین افراد محلی و گردشگران و شهرهای مجاور، باعث شد که تقاضا بر عرضه پیشی بگیرد و برای حل این تناقض، مدیران سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و صنایع دستی مناطق مربوطه تصمیم گرفتند که با حل این مسئله برای جوانان منطقه اشتغال زایی ایجاد کنند. از این رو تسهیلاتی کوچک برای علاقه مندان و بافندگان سنتی و مهندسين نساجی تدبیر شد تا با راه اندازی کارگاه هایی کوچک و بزرگ از این دستگاه استفاده کنند و پارچه های بافته شده با دستگاه کرچال را در اختیار متقاضیان قرار دهند تا به عنوان احیای هنرهای سنتی منطقه خود، دین خود را به جامعه هنر های ایرانی ادا کنند. (تصویر ۱۲)

تصویر ۱۲- راه اندازی کارگاه های پارچه بافی (یوسف نژاد: ۱۳۹۶)

برای افزایش ایمنی این کارگاهها، تصمیم گرفته شد از مواد قابل اشتعال کمتر استفاده کنند. از همین رومدیران این کارگاهها، بدنه ی این دستگاه را با آهن تهیه کردند و برای کاهش اصطحکاک، ورود ها و شانه های فلزی را جایگزین وردها و شانه های سنتی کردند. یکی از این کارگاهها توسط آقای مهدی زاده با تحصیلات مهندسی نساجی در شهر بابل (بخش بند پی غربی) احداث شده که چندین کارگر را مشغول به کار کرده و باعث پیشرفت اقتصادی آن منطقه شده است.

معرفی انواع پارچه های بافته شده با دستگاه کرچال

با توجه به گفته های ناهید پاکزاد در کتاب دست بافته های روستایی مازندران ، و همچنین با جمع آوری اطلاعاتی که از بافندگان قدیمی مازندران گرفته شد، نام محلی پارچه های بافته شده با دستگاه کرچال و اطلاعات کامل در جدول شماره ۲ جمع آوری شده است.

جدول شماره ۲ _ معرفی انواع پارچه های بافته شده با دستگاه کرچال (پاکزاد: ۱۳۹۱، ۸۵)

نام پارچه	اندازه معمول	طرح	موارد مصرف	مهمترین مراکز تولید
گلیمچه	۷۰ & ۱۱۰	ساده، راه راه، نقشدار	زیر انداز، پشتی	روستای متکازین، آلاشت سواد کوه
گلیج	طول زیاد و عرض محدود و در ادامه قطعات بهم متصل میگردند	راه راه و نقوش هندسی	زیر انداز	مناطق کوهستانی لغور، بهشهر، آلاشت
جاجیم / پلاس	طول ۱۸ متر، عرض ۴۰ سانت	ساده، بعد از پایان یافت نقش دوزی میشوند	روفرفشی، زیر انداز، پتو، رختخواب پیچ	متکازین بهشهر، لغور، آلاشت، رسکت
ساجیم / سارچین	بزرگتر از جاجیم	کاملن منقش	روتختی، زیر انداز، روانداز، پتو، رختخواب پیچ	مرکز کلار دشت و روستاهای اطراف
حمام سری	۶۴ & ۱۱۰	انواع نقش و طرح	سجاده، زیر انداز، رو پشتی، ساک، کیف	کتریم، رسکت علیا
چنته	کوچکتر از گلیج و جاجیم		کیف دستی بلند	لغور مازندران
چادر شب / لاوند / ازار	طول ۱۰ متر و عرض ۴۰ سانت	چهار خانه رنگی	بستن دور کمر زنان، لابند یعنی برای بستن رختخواب	بابل، آلاشت، بسیاری از مناطق مازندران
شمذ	۷۰ & ۵۰	چهار خانه، در حاشیه سوزن دوزی هندسی		بابل، آلاشت
سفره / سارق	۹۰ & ۹۰	راه راه سفید و مشکی	سفره و جای نان	تنکابن و بند پی
شالیک	عرض یک متر و طول دلخواه	چهار خانه	گونی و پالان اسب	تنکابن
پاتوه / شله / ساق پیچ	۲۰۰ & ۱۵	به رنگ پشم طبیعی، عموماً قهوه ای تیره	پاپیچ بلند که از زیر زانو تا نوک پا پیچیده میشود	نواحی کوهستانی مازندران، انجیلک
حوله و دستمال	دلخواه	لانه زنبوری	حوله و دستمال	لغور، بابل کنار
ساجین	عرض ۳۰ سانت و طول ۲ تا ۴ متر	نقوش گل باپود گذاری اضافه	حوله، رختخواب پیچ	تنکابن، مازندران
چوقا / سوف	عرض ۴۰ سانت و طول دلخواه	یک رنگ	کت و شلوار مردانه	مناطق کوهستانی مازندران

نتیجه

بافندگی و نساجی سنتی یکی از قدیمی‌ترین صنایع دستی بشر به‌شمار می‌رود. از اولین روش‌هایی که بشر برای تولید پارچه استفاده می‌کرده تا امروزه که شاهد پیشرفته‌ترین ماشین‌های بافندگی هستیم؛ به طوری که در نساجی سنتی از تکنولوژی روز استفاده نمی‌کنند و برای راه‌اندازی آنها نیروی انسانی به کار می‌آید. دستگاه‌های سنتی بافندگی عبارت است از دوردی، چهاروردی و هشت‌وردی و نیز ژاکارد سنتی. در بسیاری از مقاله‌ها ویژگی‌ها و کاربرد‌های انواع پارچه‌های سنتی نفیس همچون: گلیمچه، گلیج، جاجیم، ساچیم، ساچین، حمام سری، چننه، چادر شب، شمد، سفره، شالیک، شله، حوله، چوقا، سوف) و نحوه بافت آنها بیان شده ولی کمتر خود دستگاه پارچه بافی سنتی کرچال مورد بررسی قرار گرفته شده است. این دستگاه که در روستاهای شمال ایران بیشتر دیده می‌شود قدمتی طولانی دارد و بسیاری از بافندگان معیشت خود را با آن می‌گذرانند. در گذشته دستگاه کرچال یا پاچال توسط مردان ساخته و در مکانی مناسب به طور ثابت در منزل نصب می‌شده ولی امروزه ارتقا پیدا کرده و توسط درودگر و یا مهندسین نساجی در کارگاه‌های نسبتاً کوچک و منازل به صورت متحرک نصب می‌شود تا قابلیت جابه‌جایی بیشتری داشته باشد و بانوان هنرمند را راحت‌تر مشغول به کار سازد. ارتقا این دستگاه از زمانی شروع شد که چاله‌های دستگاه پاچال در خانه‌ها از بین رفت و بافندگان تصمیم گرفتند که این دستگاه را جدا از سطح زمین بسازند و با نصب نیمکت، نشیمنگاه راحت‌تری برای بافندگان در نظر بگیرند. پیشرفت این دستگاه به آن جایی رسید که بعضی از قطعات با فلز و آهن ترکیب شد تا پارچه‌ها با ابعاد بزرگتر و بافت با کمترین اصطحکاک ساخته شود و طول عمر دستگاه افزایش یابد. با انجام این پژوهش چنان نتیجه گرفته شد که اگر دستگاه‌های سنتی پارچه بافی مورد توجه قرار گیرند و بیشتر استفاده شوند و با اعمال تغییراتی جزئی در آن از عیوب آن کاسته و آن را ارتقا دهند، احیا و ترویج بسیاری از پارچه‌های سنتی پرکاربرد در ایران سریع‌تر می‌شود و توجیه اقتصادی بیشتری پیدا می‌کند.

امید می‌رود که مخاطبین این رساله، این هنر سنتی را ارج دهند و از علوم تجربی بافندگان این دستگاه بیشتر استفاده کنند تا از یادها بیرون نرود.

پی‌نوشت

۱- بند پی: روستایی از توابع بخش مرکزی شهرستان بابل در استان مازندران ایران که بانوان زیادی به واسطه کار با دستگاه کرچال معیشت خود را می‌گذرانند.

۲- ژاکارد: در بالای ماشین بافندگی نصب می‌شود؛ هرچند ساده به نظر می‌رسد اما از بخش‌های زیادی تشکیل شده است که می‌توانند پیچیده‌ترین طرح‌ها را در پارچه‌های تار و پودی ببافند.

تشکر و قدردانی

شکر و سپاس خدای را که هرچه دارم از اوست.

نگارنده بر خود لازم میدانم که از آقای دکتر جواد نوری، نویسنده و مدرس دانشگاه مارلیک نوشهر، که در جمع‌آوری اطلاعات کمک شایانی کرده‌اند نهایت سپاسگذاری را داشته‌باشم.

همچنین از سرپرست دفتر حمایت از تولید صنایع دستی سازمان میراث فرهنگی (فرهاد غلام علی فلاح) قدر دانیم که با معرفی آقای روح الله مهدی زاده به عنوان مدیر فنی تنها کارگاه کرچال بند پی شهر بابل، راه را برای پیشرفت این پژوهش هموار تر کردند.

در نهایت سپاسگذار خانواده ام هستیم که زندگیم را مدیون مهر و عطوفت آنان میدانم و همچنین همسرم که همیشه همراه و پشتوانه زندگی من بوده است.

منابع و مآخذ

پاکزاد، ناهید (۱۳۹۱)، دست بافته های روستایی مازندران، انتشارات جهاد دانشگاهی واحد مازندران، چاپ اول، بابل.

خبرگزاری فارس (۱۳۹۴، ۵ بهمن)، نمایش صنایع دستی مازندران در جشنواره فیلم «کرچال»، از

<https://www.farsnews.com/news/13941105000072>

طالب پور، فریده (۱۳۹۲)، تاریخ پارچه و نساجی در ایران، انتشارات مرکب سپید، چاپ اول، تهران.

غلامرضایپور، سهیلا، (۱۳۹۶). سیر تحول پارچه چوقا طبرستان، پایان نامه کارشناسی ارشد طراحی پارچه و لباس، گروه هنر، دانشکده مارلیک.

کلانتر، علی اصغر (۱۳۸۸)، معرفی بافته های دستگاہی روستایی در اسره شامل ازار، ساچین، چوغا، سوف، مجموعه مقالات نخستین گردهمایی گنجینه های از یاد رفته هنر ایران، نشر شادرنگ، جلد سوم، ۴۲۷-۴۵۹.

مهدی زاده، روح الله (۱۳۹۱، ۲۰ بهمن). کرچال دستگاه جاجیم بافی، بازیابی شده در ۱۳۹۶/۱۱/۲۰،

<http://www.bandpay.ir>

مهدی زاده، روح الله (بی تا). صنایع بافت کرچال بند پی بابل، از <http://karchal.rzb.ir/post/1>

یاوری، حسین (۱۳۹۲)، شناخت صنایع دستی ایران، انتشارات مهکامه، چاپ پنجم، تهران.

یوسف نژاد، آزاده (۱۳۹۶، ۱۰ آذر). قدیمی ترین هنر پارچه بافی میبد، کجارو،

<https://www.kojaro.com/2016/1/19/116756/kar-bafi-meybod>؛